

Ερωτική επιθυμία και εθνικισμός: το θέμα της αδελφικής αιμομειξίας στην ελληνική ρομαντική δραματουργία του 19^{ου} αιώνα

Αρετή Βασιλείου*

Στη σύγχρονη εποχή η αιμομειξία θεωρείται ως μία από τις πιο σοβαρές παραβιάσεις της οικογενειακής, κοινωνικής, θρησκευτικής και ηθικής ευταξίας, το μεγαλύτερο αμάρτημα-ταμπού των δυτικών κοινωνιών, η αποφυγή του οποίου αποτελεί τον θεμέλιο λίθο του πολιτισμού και απομακρύνει το ανθρώπινο είδος από την κυριαρχία της Φύσης, σύμφωνα με τον S. Freud, αλλά και σύμφωνα με τους ανθρωπολόγους Cl. Lévi-Strauss, J.G. Frazer και Br. Malinowski.¹ Παρότι σε κάποιες ευρωπαϊκές χώρες η ποινή του θανάτου για τους αιμομεικτές εφαρμοζόταν έως τα τέλη του 19^{ου} αιώνα,² εντούτοις δεν υπήρξε λογοτεχνική περίοδος όμοια με αυτήν του τέλους του 18^{ου} και των αρχών του 19ου αιώνα που να σφραγίστηκε περισσότερο από την ενασχόληση με το συγκεκριμένο ζήτημα, το οποίο ανήχθη σε λογοτεχνικό σύμβολο κυρίως στην Αγγλία (με τη γοθτική λογοτεχνία) και στη Γερμανία (με το Schauerroman),³ επιβεβαιώνοντας το γεγονός, ότι η δημιουργική φαντασία δεν συμβαδίζει αναγκαστικά με τις βιοφυσιολογικές, ανθρωπολογικές, ψυχολογικές, κοινωνιολογικές ή οποιεσδήποτε άλλες επιστημονικές έρευνες. Αυτό το σοκαριστικό θέμα προσέδιδε μίαν επιπρόσθετη πηγή αισθησιακού και σκοτεινού στοιχείου στην ευρωπαϊκή προρομαντική και ρομαντική λογοτεχνία των αναξιοπαθούντων ηρωίδων και των αυτοκαταστροφικών ηρώων, σε αντίθεση με το ορθολογικό οπτιμιστικό λογοτεχνικό σύμπαν του Διαφωτισμού. Έναν αιώνα αργότερα, ο Freud οδηγήθηκε στη χρέωση των ρομαντικών ακριβώς με την ανακάλυψη αυτής της παθολογικής υποσυνείδητης επιθυμίας, καθώς και στη διαμόρφωση της θεωρίας του για τον ναρκισσισμό (1914).⁴ Με λίγα λόγια, έναν αιώνα νωρίτερα από τη γέννηση της ψυχανάλυσης, οι προρομαντικοί και οι ρομαντικοί άνοιξαν πρώτοι τον δρόμο στην παρουσίαση και την εξέταση του υποσυνείδητα παθολογικού.

Παρότι στις περισσότερες περιπτώσεις της γερμανικής ρομαντικής λογοτεχνίας και της αγγλικής προ- και μεταρομαντικής λογοτεχνίας η αιμομειξία συντελείται εν αγνοία των πρωταγωνιστών, όπως στον σοφόκλειο *Οιδίποδα τύραννο*, καθώς η ταυτότητα και η συγγενεία τους αποκαλύπτεται εκ των υστέρων —γεγονός που ελαφραίνει κάπως τη μέγιστη κοινωνική εκτροπή—,⁵ εντούτοις δεν αποφεύγεται· αντιθέτως πραγματοποιείται, φθάνοντας έως τα έσχατα των συνεπειών της και οδηγώντας συχνά με τελετουργικό τρόπο τους ήρωες στην τρέλα ή στον θάνατο.⁶ Μέσω του συγκεκριμένου μοτίβου, οι Ευρωπαίοι (κυρίως ο

* Αρετή Βασιλείου, επίκουρη καθηγήτρια Τμήματος Θεατρικών Σπουδών Πανεπιστημίου Πατρών. Η συμμετοχή της συγγραφέως με ανακοίνωση στο Ε΄ Πανευρωπαϊκό Συνέδριο της EENS πραγματοποιήθηκε με την οικονομική υποστήριξη του Πανεπιστημίου Πατρών. Τελευταία έκδοση: *Τρυγών η φιλέρημος. Το θέατρο του Αλέξανδρου Μωραϊτίδη και η αναζήτηση της καλλιτεχνικής και εθνικοθρησκευτικής ταυτότητας στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} και το πρώτο του 20ού αιώνα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2014. Ηλεκτρονική διεύθυνση: avasiliou@upatras.gr και satsoka@otenet.gr

¹ (Φρόντ 1978· Frazer ²1935· Lévi-Strauss ²1967· Malinowski 1993). Για μία συνολική επισκόπηση των απόψεων των διαφόρων επιστημόνων (κοινωνικών ψυχολόγων, ανθρωπολόγων, βιολόγων) του 19^{ου} και 20ού αιώνα πάνω στο ζήτημα της αιμομειξίας, βλ. Richardson 2000, 553, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

² (Ford 1998, 11).

³ (Thorslev, 42-43, 56· Richardson 1985, 738· Hesse-Fink 1971, 8).

⁴ (Thorslev, 43-45). Για τη μακριά ενασχόληση με τον ναρκισσισμό εκ μέρους των ψυχολόγων και ψυχαναλυτών S. Freud, Otto Rank, Karl Jung, Jacques Lacan, Heinz Kohut, κ.ά., αλλά και διαφόρων εκπροσώπων της ψυχαναλυτικής λογοτεχνικής κριτικής, βλ. τις υποσημειώσεις στη μελέτη της Finney, 243-256, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

⁵ (Ford 1998, 8· Stansbury 2008, 4).

⁶ Σε αντίθεση με τη γερμανική ρομαντική και μεταρομαντική λογοτεχνία και την προ- και μεταρομαντική αγγλική, εντούτοις η κυρίως ρομαντική αγγλική λογοτεχνία παρουσιάζει ενσυνείδητη, ηθελημένη και όχι ανεπίγνωστη αιμομειξία μεταξύ αγνώστων αδελφών. Έτσι, η κυρίως ρομαντική αγγλική λογοτεχνία καταδεικνύει αιμομειξίες μεταξύ ατόμων που ανατρέφονται μαζί από την παιδική τους ηλικία και ως εκ τούτου, η ερωτική τους έλξη βασίζεται στην αλληλοσυμπάθεια και στις κοινές παιδικές εμπειρίες και μνήμες. Εκεί, η

Byron και το ζεύγος Shelley) αποπειράθηκαν απολύτως ενσυνείδητα να σπάσουν κάθε έννοια κλασικιστικής ευπρέπειας και λογοτεχνικού κανόνα, αλλά και να διαταράξουν συθέμελα τις θρησκευτικές, κρατικές νόρμες και τις καθιερωμένες έμφυλες ταυτότητες των πατριαρχικών κοινωνικών δομών της εποχής τους, αποδεικνύοντας, ότι οι φυσικοί νόμοι δεν αντιπροσωπεύουν τίποτε άλλο, παρά απλές κοινωνικές συμβάσεις, χωρίς βιολογική επικύρωση.⁷ Μάλιστα, στον Πρόλογο του επικού του ποιήματος *Laon and Cythna*, ο ίδιος ο Shelley χαρακτηρίζει την αιμομειξία «απλά ως ένα έγκλημα εναντίον των καθιερωμένων συμβάσεων».⁸

Ιδιαίτερα δε το ετερόφυλο αδελφικό αιμομεικτικό μοτίβο, ή αλλιώς «σύνδρομο της Αντιγόνης», το οποίο αποτελεί το χαρακτηριστικότερο αιμομεικτικό σχήμα του Ρομαντισμού, σε αντίθεση με το αιμομεικτικό σχήμα μεταξύ γονιών και παιδιών που απασχόλησε κυρίως τη Γοτθική περίοδο,⁹ έλκει την καταγωγή του από τις φιλοσοφικές αντιλήψεις του G.W.F. Hegel σχετικά με τον ηθικό σύνδεσμο αδελφού και αδελφής, ο οποίος εντούτοις στον Γερμανό φιλόσοφο δεν περιέχει ρητή αιμομεικτική χροιά. Παρόλ' αυτά, το 1807, στη *Φαινομενολογία του Νου*, ο Hegel παρουσιάζει τον αδελφό ως το «ήσυχο όμοιο ον (Wesen) εν γένει», μέσα στο οποίο αντικατοπτρίζεται καθαρά η αδελφή. Η αδελφική σχέση αποτελεί τη «στιγμή του αναγνωρίζοντος και ανεγνωρισμένου καθεκάστου εαυτού», καθώς «συνδέεται με την ισορροπία του αίματος». Το καθήκον της αδελφής προς τον αδελφό αποτελεί το ύψιστο ηθικό καθήκον, ενώ ο αδελφός αποτελεί την «πλευρά σύμφωνα με την οποία το πνεύμα [της κλεισμένης στον εαυτό της οικογένειας] γίνεται ατομικότητα, η οποία στρέφεται έναντι άλλου και μεταβαίνει στη συνείδηση της καθολικότητας. Ο αδελφός εγκαταλείπει αυτό το άμεσο, στοιχειακό και κατά τούτο κυριολεκτικά αρνητικό ήθος της οικογένειας, προκειμένου να κερδίσει και να παραγάγει το συνειδητό του εαυτού του, ενεργά πραγματικά ήθος.»¹⁰

Από τον Hegel και μετά, η ευρωπαϊκή γοτθική λογοτεχνία του ύστερου 18ου αιώνα, όπως και η αμέσως μεταγενέστερη ρομαντική του 19^{ου} αιώνα, ασχολούνται εντατικά με το μοτίβο της ηθικής εγγύτητας των ετερόφυλων αδελφών, της θηλυκής αδελφοσύνης, περνώντας όμως επιπλέον και στην κατάδειξη της κυριολεκτικής ή φαντασιακής –πάντως, ούτως ή άλλως παθολογικής- αιμομεικτικής χροιάς της, μελετώντας το δυαδικό ανδρόγυνο ναρκισσιστικό είδωλο των λογοτεχνικών ηρώων. Στην ενασχόλησή του με το ζήτημα το 1984, στο πλαίσιο της μελέτης της σοφόκλειας Αντιγόνης και των δυτικών λογοτεχνικών αποτόκων της, ο G. Steiner σημειώνει, ότι η αναζήτηση του απόλυτου εαυτού αναδύεται ύστερα από την ιδεαλιστική δυστική καντιανή γνωσιοθεωρία της απόσχισης του υποκειμένου από τον κόσμο, της αποκοπής της αντίληψης από τη γνώση και της συνεπόμενης

αιμομειξία μπορεί να παρουσιάζεται άλλοτε ως διεφθαρμένη επιθυμία, άλλοτε ως εξιδανίκευση, άλλοτε ως μονόπλευρο, και άλλοτε ως αμοιβαίο συναίσθημα, αλλά εντούτοις παρουσιάζεται πάντα ξεκάθαρα ως επιθυμία (Richardson 1985, 737-754 · Richardson 2000, 554-558 · Finney, 243-265 · Wilson, 249-270 · Engelstein, 279 · Stelzig, 230-253 · Stansbury 2008, 8). Για το τραγικό τέλος των ηρώων στις ρομαντικές τραγωδίες π.χ. των Fr. Schiller (*Die Braut von Messina*), Fr. Grillparzer (*Die Ahnfrau*), Byron (*Manfred*), στις νουβέλες και τα μυθιστορήματα των Goethe (*Wilhelm Meisters Lehrjahre*), L. Tieck (*Der blonde Eckbert*) και Fr. R. de Chateaubriand (*René*), καθώς και στην ποίηση του P.B. Shelley (*Laon and Cythna* ή *The Revolt of Islam*), βλ. Thorslev, 45, 50-51 · Richardson 1985, 743-744 · Richardson 2000, 555, 557-558 · Johnson, 236.

⁷ (Thorslev, 50-51). Για την πρόθεση των Ευρωπαίων ρομαντικών –κυρίως των Percy Shelley, Byron και Mary Shelley- να διαταράξουν τις κοινωνικές δομές και τους έμφυλους ρόλους της εποχής τους, μέσω του μοτίβου της αιμομειξίας, βλ. Stansbury 2008, 3, 5-6.

⁸ Παρατίθεται στα αγγλικά στο: Thorslev, 51-52.

⁹ (Richardson 1985, 738). Το αιμομεικτικό σχήμα μεταξύ αδελφού και αδελφής/εξαδέλφης εμφανίζεται συχνότερα και στην ιστορία, τη λογοτεχνία και τη μυθολογία, σε σχέση με αυτό μεταξύ πατέρα-κόρης και (βιολογικής ή θετής) μητέρας-γιου (Rank 1992, 363 · Ford 1998, 3). Έτσι κι αλλιώς, οι Ευρωπαίοι ρομαντικοί καταδίκασαν εντελώς την αιμομειξία μεταξύ γονέα-παιδιού, ενώ αντίθετα εξιδανίκευσαν και κατέστησαν συμπαθητικότερη την αμοιβαία πρόθεση ετερόφυλη αδελφική αιμομειξία, η οποία εμπίπτει στην παράδοση του μανικού «ρομαντικού» έρωτα (Thorslev, 47, 49).

¹⁰ (Έγγελος 2007, 416). Βλ. και Στάινερ 2001, 65-66, ο οποίος ερμηνεύει την εκλεκτική συγγένεια μεταξύ αδελφού και αδελφής που περιγράφει ο Hegel. Ο G. Steiner την εφαρμόζει στην περίπτωση της αδελφικής σχέσης της σοφόκλειας Αντιγόνης με τον Πολυνείκη.

νέας αίσθησης της μοναξιάς του ατόμου στον κόσμο, στοιχεία που οδηγούν τη δυτική μεταφυσική στην αναζήτηση της αρχέγονης οντολογικής ενότητας, της παλιννόστησης του διαμελισμένου εαυτού από την οργανική του εσωτερική αποξένωση. Στο σημείο όμως, όπου ο Hegel υποστηρίζει, ότι οι βάσεις του διχασμού του «εγώ» και το αίσθημα εξορίας είναι εσωτερικά, η ρομαντική απάντηση προβάλλει την πρόταση, ότι η ετερόφυλη ερωτική σχέση είναι τόσο απόλυτη που ακυρώνει τον αυτισμό της προσωπικής ταυτότητας, προκειμένου να γεφυρωθούν τα θεμελιώδη ρήγματα του όντος. Στην αντίληψη των Ευρωπαίων ρομαντικών λογοτεχνών, η αδελφική σχέση χαρακτηρίζεται συγχρόνως από τον έρωτα και την αγάπη, ενώ ο εαυτός επανευρίσκεται ακέραιος μέσα στο είδωλο της δίδυμης οντολογικής παρουσίας του άλλου, μέσα από την οποία πραγματοποιείται τελικά η παλιννόστηση της αποσπασματικής ατομικής συνείδησης στη συνεκτικότητα του Απόλυτου.¹¹ Όπως γράφει χαρακτηριστικά ο Percy Shelley στον John Gisborne τον Οκτώβριο του 1821, σχετικά με τη μορφή της σοφόκλειας Αντιγόνης και της έννοιας της θηλυκής αδελφότητας: «Τί υψηλή εικόνα γυναίκας! [...] Κάποιοι από εμάς έχουμε αγαπήσει μίαν Αντιγόνη, σε μια προηγούμενη ζωή κι αυτό μας κάνει να μην βρίσκουμε πλήρη ικανοποίηση σε κανένα θνητό δεσμό.»¹² Το 1818, στο δοκίμιό του *Essay on Love* (δημοσίευση το 1828), ο Shelley μιλά για την ιδανική αδελφή ψυχή (ή επι-ψυχή) ως «μινιατούρα για το σύνολο του εαυτού, η οποία εντούτοις είναι απαλλαγμένη απ' ό,τι καταδικάζουμε ή απεχθανόμαστε», ως «καθρέπτη, η επιφάνεια του οποίου αντανακλά μόνον τις μορφές της αγνότητας και της λάμψης». Χωρίς να αναφέρεται ρητά στο ενδεχόμενο μιας αδελφικής αιμομεικτικής σχέσης, ο Shelley μιλά εν τέλει για «μία ψυχή μέσα στην ψυχή μας, η οποία διαγράφει έναν κύκλο γύρω από τον δικό της παράδεισο, όπου ο πόνος, η θλίψη και το κακό δεν τολμούν να εισχωρήσουν.»¹³

Ο αδελφικός αιμομεικτικός έρωτας των ρομαντικών ερμηνεύεται από σύγχρονους μελετητές ως η επιτομή της ιδεαλιστικής ναρκισσιστικής αγάπης και του αυτοαντανακλώμενου έρωτα, του έρωτα προς εαυτόν, ο οποίος συνδέει ψυχολογικά την αδελφή με τον πρωταγωνιστή ως το νέο θηλυκό alter ego του. Το μοναχικό «εγώ» απαντά στη συναναστροφή του με ένα έτερο ανθρώπινο πλάσμα μίαν αίσθηση επιστροφής μετά την εξορία και ανιδιοτελούς συναισθηματικής οικείωσης. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, αναζητά την επέκταση του ιδανικού του κατόπτρου στη συμπληρωματική οντολογική υπόσταση του ετέρου ημίσεως, της αδελφής, η οποία αποτελεί την εξιδανικευμένη αντανάκλαση του αντίθετου φύλου, της εξευγενιστικής θηλυκής αγνότητας και παρθενίας, δημιουργώντας το άταρκες συναισθητικό δίδυμο, όπως ο οβιδιακός και πλατωνικός Νάρκισσος που θαυμάζει το εξιδανικευμένο έτερό του ήμισυ έξω από τα όρια του εαυτού του. Για τον αδελφό, η αδελφή αποτελεί την εξιδανικευμένη εικόνα της ευαισθησίας, της έμπνευσης και της πνευματικής και ηθικής εγγύτητας με λίγα λόγια, αποτελεί την ιδανική ερωμένη, η οποία αντιπροσωπεύει τις οικογενειακές αξίες, υποκαθιστώντας τη μητέρα.¹⁴ Έτσι, σύμφωνα με τη μυθογραφία της ψυχής, η αδελφή λειτουργεί ως το εξιδανικευμένο υποκατάστατο της

¹¹ (Στάινερ 2001, 34-42)

¹² (Στάινερ 2001, 21)

¹³ Το αγγλικό κείμενο παρατίθεται στο: Thorslev, 53. Για το ίδιο ζήτημα, όπως εμφανίζεται στη συγκεκριμένη μελέτη του Shelley, αλλά και στη συνολικότερη ποίησή του, βλ. επίσης Stelzig, 239-241.

¹⁴ (Sanders 2002, 5, 80-81 · Bouchenafa 2004, 9-13, 20, 46 · Johnson, 244-245). Βλ. επίσης: Thorslev, 50, 52-56, ο οποίος μάλιστα χρησιμοποιεί και τη μελέτη του James Notopoulos (*The Platonism of Shelley*. Durham. N.C. 1949) σχετικά με τον πλατωνισμό του Shelley. Ο Notopoulos υποστηρίζει, ότι ο Shelley επηρεάζεται στην αντίληψή του περί αδελφικής σχέσης από το μυθιστόρημα *Agathon* (1766/67) του Christoph Martin Wieland, όπου ο ήρωας και ο πλατωνικός του έρωτας, η Ψυχή, μεταφράζουν την αγάπη τους με αδελφικούς όρους. Ο Thorslev αναφέρεται επίσης στην αντίληψη της πλατωνικής αγάπης, η οποία ανευρίσκεται στον μύθο που ο Πλάτωνας (στο *Συμπόσιο*) βάζει στο στόμα του Αριστοφάνη. Σύμφωνα με αυτόν τον μύθο, η ερμαφρόδιτη ψυχή του ανθρώπου διαχωρίστηκε από τον Απόλλωνα σε δύο «μονοφυλικά» μέρη, το καθένα από τα οποία αναζητεί για όλη του τη ζωή το άλλο του μισό. Έτσι, οι δύο έμφυλα διαχωρισμένες, πλην όμως συναισθηματικά και ψυχικά ταυτόσημες ψυχές, αντιπροσωπεύουν τον αδελφό και την αδελφή. Αυτή η πλατωνική αντίληψη της αδελφικής σχέσης υποφώσκει λοιπόν και στον ρομαντικό Shelley, όπως υποστηρίζουν οι Notopoulos και Thorslev.

μητέρας.¹⁵ Η πνευματικής και συναισθηματικής χροιάς αιμομειξία, το απόλυτο πάθος, μπορεί λοιπόν να υπερνικήσει τον θάνατο και να διατηρηθεί αιώνια στους Ευρωπαίους ρομαντικούς. Έτσι, μέσα από την εκλεκτική –και όχι μόνον βιολογική– συγγένεια με την αδελφή, το ρομαντικό πορτρέτο του αδελφού οδηγείται στον ατομικό του εσωτερικό σολιψισμό, στην εσωστρεφή ένωση του διχασμένου του εαυτού. Η συγκεκριμένη αντίληψη υποδεικνύει τον καθαρά ατομικιστικό και ιδεαλιστικό προσανατολισμό που είχε λάβει η αισθητική και φιλοσοφική σκέψη των Ευρωπαίων ρομαντικών, προκειμένου το άτομο να διατηρήσει την ηθική ακεραιότητά του και να προστατευθεί από την κοινωνική απομόνωση και τον πνευματικό κατακερματισμό που του επέβαλε η βιομηχανοποιημένη εποχή του.

Παρότι τολμηρό για τα συντηρητικά ανατολίτικα βαλκάνια ήθη, εντούτοις το συγκεκριμένο θέμα δεν είναι ανύπαρκτο στην εγχώρια δραματοουργία και σκηνή. Καταρχήν, το ελληνόφωνο κοινό έρχεται το 1842 σε επαφή με το δράμα του Lessing *Νάθαν ο Σοφός*, παιγμένο από τον Λεωνίδα Καπέλο στην Κωνσταντινούπολη, καθώς και με τη σιλλερική *Νύμφη της Μεσσήνης*, παιγμένη από τον θίασο του Παντελή Σούτσα το 1866.¹⁶ Το δραματουργικό πρόπλασμα του ετερόφυλου, σχεδόν αδελφικού, –όχι, όμως, βιολογικά αδελφικού-συναισθηματικού δεσμού εμφανίζεται το 1858 στη *Μαρία Δοξαπατρή* του Δ. Βερναρδάκη, έργο που δραματοποιεί τη μεσαιωνική κατάκτηση του Μορέως από τους Φράγκους μετά τη Δ΄ Σταυροφορία. Η δευτερεύουσα πλοκή πραγματεύεται τον έρωτα του νεαρού Άγγελου Φιλανθρωπινού, φυγά από την Κωνσταντινούπολη ύστερα από τη φραγκική Άλωση της Πόλης, με την επώνυμη ηρωίδα. Αν και μη βιολογικά αδέρφια, εντούτοις οι ήρωες φέρονται να έχουν κοινές αναμνήσεις, εμπειρίες και έντονο ψυχοσυναισθηματικό δέσιμο από την παιδική τους ηλικία, από την πιο ειδυλλιακή περίοδο της ανθρώπινης ζωής.¹⁷ Η συγκεκριμένη συνθήκη φαίνεται να ευνοεί την εκτύλιξη των λογοτεχνικών αδελφικών αιμομεικτικών σχέσεων δύο ψυχοσυναισθηματικά όμοιων ανθρώπων, κυρίως στους Άγγλους ρομαντικούς ποιητές και λογοτέχνες (π.χ. Coleridge, Wordsworth, Byron), οι οποίοι επηρεάστηκαν από τη Συνειρμική ψυχολογική θεωρία του Άγγλου εμπειριστή φιλοσόφου David Hartley, στο δοκίμιό του *Observations on Man* το 1749,¹⁸ αν και το δοκίμιο *Theory of Legislation* (1802) του φιλοσόφου του δικαίου Jeremy Bentham, καθώς και η βιολογική θεωρία περί εγγενούς αιμομεικτικής αποστροφής του Φινλανδού δαρβινιστή ανθρωπολόγου Edward Westermarck (*History of Marriage*, 1891) –έρευνα, η οποία αντιτίθεται τόσο ως προς τις φρουδικές/ψυχαναλυτικές, όσο και ως προς τις ανθρωπολογικές αντιλήψεις του Frazer- απέδειξαν το φαινόμενο της σπανιότητας της αιμομεικτικής σχέσης μεταξύ βιολογικών αδελφών ή ανθρώπων που μεγαλώνουν μαζί από την παιδική τους ηλικία, ακριβώς εξαιτίας της αιμομεικτικής αποστροφής που δημιουργεί η δύναμη της συμβίωσης και της συνήθειας.¹⁹

¹⁵ Ο Otto Rank, ο οποίος μελέτησε το ζήτημα το 1912, με ταυτόχρονη ψυχαναλυτική και λογοτεχνική θεωρητική ματιά (στο έργο του *Das Inzest-Motiv in Dichtung und Sage*), όπου εξέτασε το θέμα από την εποχή του Σοφοκλή έως τον 20ό αιώνα, όρισε την τάση της αδελφικής αιμομειξίας ως μίας δεύτερης εκδοχής του οιδιπόδειου συμπλέγματος, η οποία εμπλέκει μία λιγότερο παρεμποδισμένη ερωτική σχέση που μάλιστα διαρκεί περισσότερο στον χρόνο (Rank 1992, 363).

¹⁶ (Χατζηπανταζής 2012 τόμ. Β2, 9, 44)

¹⁷ Βλ. τις αναφορές στις κοινές παιδικές τους αναμνήσεις στη Δ΄ Πράξη του δράματος (Βερναρδάκης 1858, 116-117).

¹⁸ (Richardson 1985, 739-741 · Richardson 2000, 554-557)

¹⁹ Richardson 2000, 558-570, ο οποίος ασχολείται και με τις απόψεις των σύγχρονων πλέον φυσικών ανθρωπολόγων και ψυχιάτρων που συνεχίζουν την ερευνητική υπόθεση/κατεύθυνση του Edward Westermarck. Χρησιμοποιώντας τη θεωρία του Westermarck, ο Richardson υποστηρίζει ότι, αν και οι Άγγλοι ρομαντικοί λογοτέχνες κατέδειξαν αδελφικές αιμομεικτικές σχέσεις, εντούτοις τις απέρριψαν με βδελυγμία και φρίκη, εξαιτίας της εδραίωσης του παγκόσμιου κανόνα της αιμομεικτικής αποστροφής/απαγόρευσης, στον οποίο συνειδητά πίστευαν. Γι' αυτό ακριβώς, οδήγησαν τους αιμομεικτες λογοτεχνικούς ήρωές τους στην τιμωρία, δηλαδή στον τελετουργικό θάνατο ή στην τρέλα. Σε σημειώσεις του περί αδελφικής αιμομειξίας του 1803, ο Coleridge εξάλλου υποστηρίζει την ποιότητα της αγνότητας και τρυφερότητας των ετερόφυλων αδελφικών σχέσεων, διαχωρίζοντάς τες απόλυτα από την ερωτική συζυγική σχέση, απηχώντας προφανώς τις απόψεις του δοκιμίου του Jeremy Bentham. Ο Coleridge υποστηρίζει λοιπόν ανοιχτά τη βιολογικής και πολιτισμικής υφής απαγόρευση της αδελφικής αιμομειξίας, την ύπαρξη του ανθρώπινου ενστίκτου της αδελφικής ανεπιμειξίας.

Πάντως, σε ό,τι αφορά τουλάχιστον την ευρωπαϊκή ρομαντική λογοτεχνική δημιουργική φαντασία που εμπλουτίζεται από τη Συνειρμική Θεωρία του Hartley, οι δεσμοί της παιδικής συμπάθειας και της ψυχοσυναισθηματικής σύνδεσης μπορούν δυνάμει να εξελιχθούν σε αίσθημα ερωτικού πάθους κατά την ενήλικη ζωή. Έτσι, όταν οι παιδικοί φίλοι επανευρίσκονται μετά από χρόνια χωρισμού, ο Άγγελος του Βερναρδάκη εκφράζει τον άσβεστο πολύχρονο πόθο του προς τη Μαρία, ο οποίος όμως παραμένει ανεπίδοτος, καθώς η ηρωίδα βρίσκεται σε διαταραγμένη ψυχική και διανοητική κατάσταση, ύστερα από τη βίαιη εγκατάλειψή της από τον αλλόφυλο και αλλόθρησκο Φράγκο εραστή της Γουλιέλμο Καμπαρνίτη.²⁰ Λίγο πριν αυτοκτονήσει στο ποτάμι ως σαιξπηρική Οφηλία, εύχεται ο έρωτας του παιδικού της φίλου να είχε εκδηλωθεί νωρίτερα, προτού ο πόθος της για τον αποικιοκράτη Φράγκο κατακτητή της πατρίδας της την οδηγήσει στην τρέλα και την αυτοκαταστροφή.²¹ Ο εγχώριος δραματογράφος να μεν αποφεύγει την πραγματοποίηση της κυριολεκτικής «αδελφικής» αιμομειξίας, η οποία προκαλεί φρίκη ακόμη και στους Ευρωπαίους ρομαντικούς συγγραφείς, παρουσιάζοντας την ηρωίδα του να επιλέγει ένα ερωτικό ταίρι έξω από το στενό οικογενειακό της περιβάλλον, αλλά εντούτοις μοιάζει να μας προειδοποιεί εδώ για το καταστροφικό τέλος που αναμένει την Ελληνίδα στην ένωσή της με τον αλλόφυλο/ετερόθρησκο²² τέλος, που θα είχε ίσως αποφευχθεί ακόμη και έστω μέσα από έναν αιμομεικτικό, πλην όμως ομόθρησκο/ομοφυλετικό έρωτα.

Σε αυτό το σημείο, όπως και στα μεταγενέστερα ομόθεμα εγχώρια δράματα, εισχωρεί το ιδιάζον στοιχείο της ομόαιμης εθνικής καταγωγής που εκτρέπει την ελληνική δραματολογία από το μονοπάτι της ατομικιστικής σολιμιστικής αυτο-ολοκλήρωσης των Ευρωπαίων ρομαντικών αιμομεικτών. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Αλέξανδρου Μωραϊτίδη, ο οποίος το 1876 στο ιστορικό του δράμα *Η καταστροφή των Ψαρών* παρουσιάζει την κόρη του Γάλλου ναυάρχου Εκάτη (εξαρχής ένθερμης υποστηρίκτριας της Ελληνικής Υπόθεσης) να ερωτεύεται παράφορα τον Ψαριανό αγωνιστή Αντώνιο Βρατσάνο, προτείνοντάς του να μείνει μαζί του καθ' όλη τη διάρκεια της τουρκικής πολιορκίας του νησιού.²³ Τον ασπάζεται, ενώ αυτός κοιμάται, εκφράζοντας τον θαυμασμό της για την ομορφιά και την υπερηφάνειά του, ενώ και ο ίδιος ο Βρατσάνος την ονειρεύεται παράλληλα στον ύπνο του ως νύμφη-άγγελο.²⁴ Ο αμοιβαίος έρωτας των δύο νέων στο τέλος ακυρώνεται, αφού, μέσω της αναγνώρισης «του παροιμιακού *croix de sa mère* της συγχρόνου γαλλικής δραματοποιίας»,²⁵ η Εκάτη αποδεικνύεται ως η πρώτη εξαδέλφη του Αντώνιου, η οποία υιοθετήθηκε από τον Γάλλο ναύαρχο και μεγάλωσε στη Γαλλία μετά τον θάνατο της μητέρας της και θείας του Αντώνιου. Έτσι, σύμφωνα με τα λόγια του Άγγ. Βλάχου, εισηγητή του Νικοδήμιου δραματικού διαγωνισμού του 1876, όπου το δράμα βραβεύεται: «ο έρωας πνίγεται ούτω εις την συγγενικήν στοργήν».²⁶ Στον δε μωραϊτίδειο *Βάρδα Καλλέργη* το 1874,

Συνεπώς, σύμφωνα με τον Richardson, οι Ευρωπαίοι ρομαντικοί λογοτέχνες αντιμετώπισαν την αδελφική αιμομεικτική σχέση αρκετά παράδοξα, παρουσιάζοντάς την ως μίαν εξιδανικευμένη, αλλά συνάμα και αποτροπιαστική σχέση.

²⁰ Ο Άγγελος εκφράζει ανοιχτά τον έρωτά του προς τη Μαρία στη Γ' Πράξη του δράματος, ενώ λίγο παρακάτω τα αισθήματά του επαναλαμβάνονται και στη Δ' Πράξη, σε κατ' ιδίαν μονόλογό του (Βερναρδάκης 1858, 121-121, 148-150). Ερωτική εξομολόγηση της κάνει και στην Ε' Πράξη, όταν πλέον η Μαρία έχει τρελαθεί (Βερναρδάκης 1858, 174).

²¹ «Ω! διατί των λόγων σου / η ουρανία δρόσος ενωρίτερον / εις της καρδίας μου το πυρ δεν έπιπτε! / Ναι, ίσως ίσως ενωρίτερον εάν... / Αντί να σβέση τώρα την πυρκαϊάν, / φευ! την αναρριπίζει βιαιότερον.» (Βερναρδάκης 1858, 175)

²² Για το ζήτημα της προβληματικής ερωτικής ένωσης των αλλοφύλων/αλλοθρήσκων στην ελληνική λογοτεχνία του 19^{ου} αιώνα, βλ. Μικέ 2007.

²³ (Μωραϊτίδης 1876, 51-52)

²⁴ (Μωραϊτίδης 1876, 106-115)

²⁵ (Βλάχος 1876, 38)

²⁶ (Βλάχος 1876, 38) Όπως είχε αναφέρει και ο Αλέξ. Ρ. Ραγκαβής μία δεκαπενταετία νωρίτερα ως εισηγητής του Ράλλειου ποιητικού διαγωνισμού του 1860: «Ίσως τοσούτον δεν θα ενδιατρίβομεν εις την εξιστόρισιν των εναγωνίων περιπετειών του ποιήματος τούτου, αν δεν ενομίζομεν καλόν να παρατηρήσωμεν ότι από τινος

σχετικό με την εξέγερση του επώνυμου Κρητικού εναντίον των Ενετών κατακτητών της μεγαλονήσου κατά τον 14^ο αιώνα, ο ήρωας είναι αμοιβαία ερωτευμένος με την Πύρρα, την κόρη του επαναστάτη Πρικοσυρίδη.²⁷ Καθώς όμως ο Πρικοσυρίδης αποδεικνύεται στο τέλος ο εξορισμένος πατέρας του, η Πύρρα αποδεικνύεται επίσης αδελφή του. Αντίθετα από ό,τι συμβαίνει συχνά στην ευρωπαϊκή λογοτεχνία, στις συγκεκριμένες περιπτώσεις η αιμομειξία δεν φτάνει έως την τελική πραγμάτωσή της, καθώς παρεμβαίνει αρκετά έγκαιρα η αναγνώριση των αδελφών/εξαδέλφων. Παρότι η αιμομεικτική ερωτική επιθυμία γίνεται αισθητή, εντούτοις παραμένει στο τέλος ως μία γλυκιά ανάμνηση,²⁸ ως ένα προσωρινό λάθος, το οποίο ευτυχώς αποφεύχθηκε την τελευταία στιγμή προς μεγάλη ηθική ανακούφιση τόσο των συντηρητικών θεατών της εποχής, όσο ίσως και του ίδιου του δημιουργού. Μάλιστα, στην περίπτωση της *Καταστροφής των Ψαρών*, η έστω και ατελής αιμομειξία λαμβάνει χώρα μετά την επανεύρεση των ανεπίγνωστων συγγενών ύστερα από τον μακροχρόνιο παιδιόθεν χωρισμό τους, εξωτερική συνθήκη που ευνοεί ψυχολογικά την πράξη της αιμομειξίας, εξαιτίας της επίγνωσης των δεσμών αίματος, όπως πρωτοπέδειξε το δοκίμιο του J. Bentham *Theory of Legislation* και επιβεβαίωσαν έκτοτε κλινικές έρευνες άλλων επιστημόνων.²⁹ Μάλιστα, ο Robert Masters αναφέρεται και στον ρόλο της λειτουργίας του ναρκισσιστικού στοιχείου στην αιμομειξία, καθώς οι μακροχρόνια χωρισμένοι συγγενείς απαντούν στα αδέρφια τους τον αντικατοπτρισμό του εαυτού τους.³⁰

Στον Μωραϊτίδη, μπορεί μεν η αιμομεικτική αδελφική ένωση να παρουσιάζεται ανολοκλήρωτη, εντούτοις σκιαγραφείται ξεκάθαρα το ιδεαλιστικό σχήμα του θηλυκού ειδώλου του δραματικού ήρωα. Παρόλ' αυτά, η ειδοποιός διαφορά, η οποία διακρίνει τους Ευρωπαίους δραματικούς ήρωες από τους αντίστοιχους εγχώριους, έγκειται στην τελική στόχευση της σκιαγράφησης αυτού του δυαδικού ερμαφρόδιτου μοντέλου. Αν ο απώτερος στόχος του εξ Εσπερίας ήρωα είναι το πέρασμα στην ατομικιστική σολμιστική αυτοολοκλήρωση, αντίθετα ο τελικός στόχος του εγχώριου ήρωα παραμένει καθηλωμένος στο συλλογικό επίπεδο, καθώς προσκολλάται στην προσπάθεια επίτευξης της εθνικής ολοκλήρωσης. Ο Κρητικός επαναστάτης Βάρδας Καλλέργης και ο Ψαριανός αγωνιστής Αντώνιος Βρατσάνος στα μωραϊτίδεια δράματα ανευρίσκουν πραγματικά στα πρόσωπα των ανεπίγνωστων αδελφών/εξαδέλφων τους Πύρρα και Εκάτη αντίστοιχα το οικείο θηλυκό alter ego του προσωπικού τους κατόπτρου, το οποίο όμως δεν στοχεύει στη μεταφυσική ολοκλήρωση της γραμματικής του ταυτολογικού «εγώ», αλλά στη συνένωση με το συλλογικό εθνικό συμφέρον. Έτσι, η ερωτική έλξη των ανεπίγνωστων βιολογικών συγγενών εδράζεται στην ταυτόσημη εθνική συνείδηση, εθνικά οράματα και εθνική καταγωγή. Ακριβώς η διαισθητική, άχρονης και ψυχικής φύσης «κοινή φωνή του κοινού πατρογονικού αίματος»³¹ είναι αυτή που σπρώχνει και τον άλλοτε Έλληνα και νυν εξισλαμισμένο γενίτσαρο Ασλάνη να ερωτευθεί, έστω και πλατωνικά, την Ελληνίδα αδελφή του Κρουστάλλω στην τραγωδία του Αντώνιου Αντωνιάδη *Ο γενίτσαρος* το 1880.³² Η «κοινή φωνή του πατρογονικού

χρόνου οι πλείστοι των ποιητών ημών ήρωες, αφ' ου κατά το μάλλον ή ήττον πολεμούσιν υπέρ της πατρίδος, δέχονται την ερωμένη των, ερχομένην υπό ανδρικών ένδυμα να συμπολεμήση μετ' αυτών, έπειτα γίνονται μοναχοί, έπειτα εξομολογούνται, έπειτα αναγνωρίζονται αδελφοί των ερωμένων των και υιοί των εξομολογητών των, και έπειτα αποθνήσκουσιν.» (Οικονομίδης – Παπαρρηγόπουλος – Ραγκαβής, 29' παρατίθεται στα γαλλικά και στο: Moullas 1989, 144, καθώς και στο: Γεωργαντά 1992, 72-73). Ευχαριστώ θερμά τον Αλέξη Πολίτη για τις συγκεκριμένες βιβλιογραφικές επισημάνσεις.

²⁷ Βλ. την ανταλλαγή των όρκων αγάπης τους (Μωραϊτίδης 1874, 69-70, 88).

²⁸ Όπως αναφωνεί ο Βρατσάνος στο άκουσμα της συγγενείας του με την ερωμένη του στην *Καταστροφή των Ψαρών*: «Πόσον ταχέως φεύγετε, ω όνειρα! / Προ μικρού μόλις κόσμους πόσους έπλασα, / κ' η αποκάλυψις αυτή φευ! άπαντας / τους καταστρέφει!» (Μωραϊτίδης 1876, 125).

²⁹ (Masters 1964, 82 · Ford 1998, 8 · Richardson 2000, 565 · Cory – Masters 1963, 8)

³⁰ (Masters 1964, 55)

³¹ Για τη διαισθητική φύση του εθνισμού, βλ. Fishman 1980, 85 · Smith ²2008, 22-23. Για την εξίσου διαισθητική φύση του κοινού συγγενικού αίματος, της επονομαζόμενης «φωνής του αίματος», βλ. Wilson, 255.

³² Ευρισκόμενος επικεφαλής του τουρκικού στρατεύματος στη γενέθλιά του γη, ο εξισλαμισμένος Ασλάνης θαυμάζει την ομορφιά της Ελληνίδας Κρουστάλλω, την οποία βλέπει κάθε πρωί στη βρύση του χωριού και η

αίματος» λειτουργεί επίσης το 1883 και στο δράμα του Γεώργιου Άβλιχου *Η καταστροφή των Ψαρών*, όπου ο Ηπειρώτης οπλαρχηγός Φώτος Ράδος, υπερασπιστής των Ψαρών έναντι των Τούρκων στην Επανάσταση του 1821, ερωτεύεται τη Σοφία, τη μνηστή του Ψαριανού αγωνιστή Αντώνιου Βρατσάνου. Αν και ο έρωτάς του μένει χωρίς ανταπόκριση από την πλευρά της Σοφίας, εντούτοις ο Ράδος βλέπει στο πρόσωπό της την ιερή εικόνα της αδελφής του Μαργίτσας, την οποία ο Σουλτάνος πήρε από μικρή στο χαρέμι του.³³ Στο τέλος του περιπλεγμένου στην υπόθεσή του δράματος, ο Ράδος αποδεικνύεται ως ο αδελφός της Σοφίας.

Αν λοιπόν οι ευρωπαϊκοί ρομαντικοί αιμομεικτικοί έρωτες εκτυλίσσονται στο πολιτισμικό πλαίσιο της εκβιομηχανιστικά αλλοτριωμένης Ευρώπης, η οποία έχει ήδη περάσει σε ένα πολύ προχωρημένο στάδιο αστικού ατομικισμού που επιτρέπει την αποκλειστική ενασχόληση με τα υποκειμενικά συναισθήματα, σύμφωνα με τα οποία θεώνται όλες οι εκδηλώσεις του πραγματικού κόσμου,³⁴ αντίθετα η εγχώρια πραγματικότητα βρίσκεται στον αντίποδα, με το τέρμα της αυτοδихαστικής εσωστρεφούς εξορίας του υποκειμένου να οδηγεί τελικά στην ένωση με τη συλλογική εξωστρεφή εθνική επιταγή. Ενώ λοιπόν η ανεύρεση της αδελφής-ψυχής χρησιμοποιείται από τους Ευρωπαίους, προκειμένου να πραγματοποιηθεί συμβολικά το αντικοινωνικό κλείσιμο του μοναχικού ατόμου στο «εγώ» του, πέραν του αντικειμενικού κόσμου, αντίθετα οι εγχώριοι δραματουργοί χρησιμοποιούν εντελώς αντιπατικά την αιμομεικτική συμβόλιση, υπό την έννοια της αντικειμενικής προθετικότητας της συλλογικής/εθνικιστικής εξωστρέφειας. Στο σημείο, όπου ο Ευρωπαίος ρομαντικός ήρωας (π.χ. ο βυρωνικός Manfred) αποσύρεται αποξενωμένος από την κοινωνική πραγματικότητα της εποχής του, εξαιτίας της παραβίασης του θεμελιώδους κοινωνικού κανόνα της βιολογικής ανεπιμειξίας,³⁵ ο Έλληνας ήρωας βρίσκει αντίθετα την ευκαιρία να αφιερωθεί στα συμφέροντα του εθνικού συνόλου, μέσω της τελικής αποφυγής της συγκεκριμένης κοινωνικής εκτροπής και της εκμετάλλευσης του θηλυκού alter ego του ακριβώς προς την επίτευξη των εθνικών στόχων. Ο εγχώριος ήρωας δεν θα πορευτεί μοναχικά και θλιμμένα στο ταξίδι της εσωτερικής αυτο-απομόνωσης και τελικά στην τρέλα ή στον θάνατο, τιμωρημένος για τη φρικαλέα παραβίαση των κοινωνικών κανόνων· αντίθετα, θα πορευτεί παρέα με το θηλυκό του, εθνικά ομόφυλο, έτερον ήμισυ στον δρόμο της ελπιδοφόρας συλλογικής εθνικής ολοκλήρωσης. Και αν τελικά επισυμβαίνει ο θάνατος των παραλίγο αιμομεικτών, ο θάνατος αυτός δεν έχει την έννοια της ρομαντικής αυτοκαταστροφής ή τιμωρίας, αλλά το νόημα του οικειοθελούς προσωπικού αφανισμού για

οποία του θυμίζει τα παιδικά του ελληνοχριστιανικά χρόνια. Αυτός ο έρωτας είναι βέβαια πλατωνικός, παρότι ο γλεντζές φίλος του Χασσάνης (επίσης εξισλαμισμένος Έλληνας) παροτρύνει τον Ασλάνη να προχωρήσει ερωτικά με την Κρουστάλλω. Ο Ασλάνης διαπιστώνει πολύ σύντομα, πως η Κρουστάλλω είναι η βιολογική του αδελφή (Αντωνιάδης 1880, 209-216).

³³ Όπως αναφέρει ο Ράδος πρώτα για τη χαμένη του αδελφή Μαργίτσα και αμέσως μετά για τη Σοφία, την εικόνα της οποίας ταυτίζει με εκείνην της Μαργίτσας: «Μου' χε μιαν αδελφή αφήσει ο Ύψιστος, / μόνη παρηγοριά και συντροφιά μου. / Την αγάπα, τη λάτρευ' η ψυχή μου, / όπως λατρεύουν οι άγγελοι τον πλάστη τους. / Είχε καρδιά, είχ' ευμορφιά, μ' αγάπουνε [...] Σ' είδα κ' είδα σ' εσένα τη Μαργίτσα μου! / Μαγνήτης της καρδιάς μου, της ψυχής μου / μυστηριώδης ήτον η θωριά σου / μία δύναμ' ισχυρή μ' έδес' εδώ. [...] Ω αν ήξευρες πώς είσαι η όμοια εικόνα της. [...] όταν είμ' εμπρός της, / μες την καρδιά μου εν αίσθημα ιερό / με του έρωτος τη φλόγα αντιπαλεύει... / κ' εγώ 'στων αισθημάτων μου την πάλην / δεν έχω νου.» (Άβλιχος 1883, 51-52)

³⁴ Βλ. π.χ. τις αντιλήψεις του Shelley στο δοκίμιό του *A Defence of Poetry* (1821, δημοσίευση το 1840), όπου υποστηρίζει, ότι όλα τα πράγματα υφίστανται στο μέτρο, κατά το οποίο αυτά γίνονται αντικείμενο της αυτάρκους υποκειμενικής αντίληψης/ενόρασης του ποιητή. Η ιδέα αυτή οδηγεί στη ρομαντική σολιψιστική ψευδαίσθηση, ότι οι υποκειμενικές ιδέες και ο υποκειμενικός νους αποτελούν τη μόνη πραγματικότητα (Shelley 1996). Το ίδιο πίστευαν βέβαια και άλλοι ρομαντικοί (π.χ. Wordsworth, Novalis, κ.ά.), επηρεασμένοι από την παράδοση του φιλοσοφικού υποκειμενικού ιδεαλισμού ενός Fichte (Finney, 244).

³⁵ (Λόρδος Βύρων 1864). Για το ζήτημα, βλ. και Richardson 1985, 751, 753-754.

χάρη της οπτιμιστικής επιβίωσης των συλλογικών εθνικιστικών οραμάτων των επόμενων γενεών.³⁶

Συνεπώς, αν και οι εγχώριοι δραματουργοί προσπαθούν διακαώς να μιμηθούν αντισυμβατικά αισθητικά μοτίβα του ευρωπαϊκού Ρομαντισμού, εντούτοις δεν επιθυμούν να δηλώσουν κάποια κοινωνική, πολιτική, θρησκευτική, ηθική ή έμφυλη ανατροπή, ούτε να αμφισβητήσουν τις πατριαρχικές δομές της κοινωνίας τους. Η αρχική τους παρόρμηση διυλίζεται «εν τω εργοστασίω του εθνισμού», σύμφωνα με την έκφραση του Σπ. Ζαμπέλιου το 1852 στα *Άσματα Δημοτικά της Ελλάδας*,³⁷ υποτάσσοντας το υποκειμενικό συναίσθημα και τις ευρωπαϊκές αισθητικές επιταγές στον έναν και μοναδικό στόχο: την εθνική ολοκλήρωση. Συνεπώς, η «κοινή φωνή του πατρογονικού αίματος» είναι ακριβώς εκείνο το στοιχείο που ενορχηστρώνει πρωταρχικά την ερωτική ένωση δύο ανεπίγνωστων ετερόφυλων αδελφών. Έστω και ατελής, η αιμομεικτική φαντασίωση των δραματουργών συνιστά στην ουσία μία συντηρητική απάντησή τους απέναντι στο άγχος της αντιμετώπισης της εθνικής ετερότητας, προβάλλοντας ως πιο ευκατάρτη λύση την έστω και τελικά αποφευχθείσα φυλετική ενδογαμία. Με αυτόν τον τρόπο, η κυριολεκτική ή φανταστική αιμομειξία διατηρεί στο διηνεκές την αγνότητα και τη βιολογική ανεπιμειξία της φυλής, την καθαρότητα της εθνικής ταυτότητας. Η αιμομεικτική ναρκισσιστική ευαισθησία, ο έρωτας του αδελφού προς το θηλυκό alter ego του, ταυτίζονται με τη συλλογική εθνοφυλετική ναρκισσιστική ευαισθησία, μέσω μίας εντελώς αντιφατικής διαδρομής. Ο ατομικός σολιμισμός οδηγεί τελικά την εγχώρια ρομαντική δραματουργία του 19^{ου} αιώνα στον συλλογικό εθνικιστικό σολιμισμό.

Βιβλιογραφία

- Άβλιχος, Γεώργιος Γ.: *Η καταστροφή των Ψαρών*, δράμα εις πράξεις πέντε. Τυπογραφείον «Η Ηχώ». Εν Κεφαλληνία. 1883.
- Αντωνιάδης, Αντώνιος Ιω.: *Οι τυραννοκτόνοι – Δημήτριος ο Μακεδών και Ο Γενίσαρος*, τραγωδία, έτι δε *Η Χαϊδεμένη* κωμωδία. Εκ του τυπογραφείου Κ. Αντωνιάδου. Εν Αθήναις, 1880.
- Βερναρδάκης, Δημήτριος Ν.: *Μαρία Δοξαπατρή*, ποίημα δραματικών εις πράξεις πέντε. Εκ του ακαδημαϊκού τυπογραφείου Ι.Γ. Ουεισίου. Εν Μονάχω. 1858.
- Βλάχος, Άγγελος: *Κρίσις του Νικοδημείου Δραματικού Αγώνος, αναγνωσθείσα εν τω Εθνικώ Πανεπιστημίω την 6 Ιουνίου 1876 υπό Αγ. Βλάχου εισηγητού*. Τύποις Εφημερίδος των Συζητήσεων. Εν Αθήναις. 1876.
- Γεωργαντά, Αθηνά: *Αιών βυρωνομανής. Ο κόσμος του Byron και η νέα ελληνική ποίηση*. Εξάντας, Αθήνα, 1992.
- Έγγελος: *Φαινομενολογία του Νου*. Πρόλογος – μτφρ. – σημειώσεις Γιώργος Φαράκλας. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας». Αθήνα. 2007.
- Ζαμπέλιος, Σπυρίδων: *Άσματα Δημοτικά της Ελλάδος εκδοθέντα μετά Μελέτης Ιστορικής περί Μεσαιωνικού Ελληνισμού*. Τυπογραφείον Ερμής Α. Τερζάκη και Θ. Ρωμαίου. Κέρκυρα. 1852.
- Λόρδος Βύρων: *Ο Μάμφρεδ*, δραματικών ποίημα. Μετάφρασις Ερρίκου Γκρην. Τυπογραφείον και Βιβλιοπωλείον Ευσταθίου Π. Χριστοδούλου. Εν Πάτραις, 1864.
- Μικέ, Μαίρη: *Έρωσ (αντ)εθνικός. Ερωτική επιθυμία και εθνική ταυτότητα τον 19ο αιώνα*. Πόλις. Αθήνα. 2007.
- Μωραϊτίδης, Αλέξανδρος: *Βάρδας Καλλέργης*, δράμα εις πράξεις πέντε. Τύποις Ανδρέου Κορομηλά, Αθήνησι. ΑΩΟΔ' [1874].

³⁶ Στη μωραϊτίδεια *Καταστροφή των Ψαρών*, η Εκάτη και ο Αντώνιος Βρατσάνος πεθαίνουν μέσα στον ναό του Αγίου Ιωάννη στο Παλαιόκαστρο, μαζί με τα υπόλοιπα γυναικόπαιδα των Ψαρών. Ο ιερέας Σιδερός πυρπολεί τη μπαρουταποθήκη, προκειμένου να μην παραδοθούν στους Τούρκους (Μωραϊτίδης 1876, 147-152). Στον δε μωραϊτίδειο *Βάρδα Καλλέργη*, η Πύρρα και ο Βάρδας πέφτουν νεκροί από το σπαθί των Ενετών αποικιοκρατών (Μωραϊτίδης 1874, 101-102, 125-128). Κοινό θάνατο από τους Τούρκους βρίσκουν και οι Ράδος και Σοφία στην *Καταστροφή των Ψαρών* του Γ. Άβλιχου (Άβλιχος 1883, 130-134).

³⁷ (Ζαμπέλιος 1852, 244)

- Μωραϊτίδης, Αλέξανδρος: *Η καταστροφή των Ψαρών*, δράμα εις πράξεις πέντε βραβευθέν εν τω Νικοδημείω δραματικώ αγώνι. Τύποις Εφημερίδος των Συζητήσεων. Εν Αθήναις. 1876.
- Οικονομίδης Μ. – Παπαρρηγόπουλος Κ. – Ραγκαβής Α. Ρ.: «Ο ποιητικός διαγωνισμός του 1860 έτους». *Πανδώρα* ΙΑ', φυλ. 242 (15/4/1860): 25-34.
- Στάινερ, Τζωρτζ: *Οι Αντιγόνες. Ο μύθος της Αντιγόνης στην λογοτεχνία, τις τέχνες και τη σκέψη της Εσπερίας*. Μτφρ. Βασίλης Μάστορης – Πάρις Μπουρλάκης. Καλέντης. Αθήνα. 2001.
- Φρόνυτ, Σίγκμουντ: *Τοτέμ και ταμπού. Μερικές συμφωνίες στην ψυχική ζωή των άγριων και των νευρωτικών*. Μτφρ. Χρήστος Αντωνίου. Επίκουρος. Αθήνα. 1978.
- Χατζηπανταζής, Θόδωρος: *Από του Νείλου μέχρι του Δουνάβειου. Το χρονικό της ανάπτυξης του ελληνικού επαγγελματικού θεάτρου στο ευρύτερο πλαίσιο της Ανατολικής Μεσογείου από την ίδρυση του ανεξάρτητου κράτους ως τη Μικρασιατική Καταστροφή*. Τόμ. Β2 (Παράρτημα – Κίνηση Ελληνικών Θιάσων 1876-1897). Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. Ηράκλειο, 2012.
- Bouchenafa, Houria: *Mon amour, ma soeur: l' imaginaire de l' inceste frère-soeur dans la littérature européenne à la fin du XIXe siècle*. Harmattan. Paris. 2004.
- Cory, Donald Webster –Masters, R.E.L.: *Violation of Taboo. Incest in the Great Literature of the Past and Present*. The Julian Press. INC. Publishers. New York. 1963.
- Engelstein, Stefani: "Sibling Incest and Cultural Voyeurism in Günderode's *Udohla* and Thomas Mann's *Wälsungenblut*". *German Quarterly* 77 (3) (2004): 278-299.
- Finney, Gail: "Self-Reflection Siblings: Incest as Narcissism in Tieck, Wagner and Thomas Mann". *New German Quarterly* 56 (2) (1983): 243-256.
- Fishman, Joshua: "Social Theory and Ethnography: Neglected Perspectives on Language and Ethnicity in Eastern Europe". Στο: Peter F. Sugar (Επιμ.), *Ethnic Diversity and Conflict in Eastern Europe*. ABC-Clio. Santa Barbara-California. 1980: 69-99.
- Ford, Jane M.: *Patriarchy and Incest from Shakespeare to Joyce*. University Press of Florida. 1998.
- Frazer, James George: *Totemism and Exogamy, a treatise on certain early forms of superstition and society*. 4 vol. Macmillan and Co. London. 1935.
- Hesse-Fink, Evelyn: *Études sur le thème de l' inceste dans la littérature française*. Herbert Lang. Publications Universitaires Européennes. Série 13: Langue et littérature françaises. Vol. 8. Bern – Frankfurt/M. 1971.
- Johnson, Barton D.: "The Labyrinth of Incest in Nabokov's *Ada*". *Comparative Literature* 38 (1986): 224-254.
- Lévi-Strauss, Claude: *Les structures élémentaires de la parenté*. Mouton et Maison des Sciences de l' Homme. Paris. La Haye. 1967.
- Malinowski, Bronislaw: *Σεξουαλικότητα και καταπίεση στην πρωτόγονη κοινωνία*. Μτφρ. Άννα Σταματοπούλου. Καστανιώτης. Αθήνα. 1993.
- Masters, Robert E.L.: *Patterns of Incest: A Psycho-social Study of Incest, based on clinical and historical data*. Julian Press. New York. 1964.
- Moullas, Panayotis: *Les concours poétiques de l' Université d' Athènes 1851-1877*. Archives Historiques de la Jeunesse Grecque. Secrétariat Général à la Jeunesse. Athènes. 1989.
- Rank, Otto: *The Incest Theme in Literature and Legend: Fundamentals of a Psychology of Literary Creation*. Translation by Gregory C. Richter, with an introductory essay by Peter Rudnytsky. Johns Hopkins University Press. Baltimore. 1992.
- Richardson, Alan: "The Dangers of Sympathy: Sibling Incest in English Romantic Poetry". *Studies in English Literature* 25 (4) (Autumn 1985): 737-754.
- Richardson, Alan: "Rethinking Romantic Incest: Human Universals, Literary Representation, and the Biology of Mind". *New Literary History*, 31 (3) (Summer 2000): 553-572.

- Sanders, Valerie: *The Brother-Sister Culture in Nineteenth-Century Literature From Austen to Woolf*. Palgrave Macmillan. New York. 2002.
- Shelley, Percy Bysshe: *Υπεράσπιση της ποίησης*. Μτφρ. Ιουλία Ηλιοπούλου. Ύψιλον. Αθήνα. 1996.
- Smith, Anthony D.: *Chosen Peoples. Sacred Sources of National Identity*. Oxford University Press. 2008.
- Stansbury, Heather Lyn: *Romantic Incest: Gender, Desire, and Defiance*. ProQuest. University of Washington. 2008.
- Stelzig, Eugene: "Though it were the deadliest sin to love as we have loved: The romantic idealization of incest". *European Romantic Review* 5 (2) (1995): 230-251.
- Thorslev, Peter L.: "Incest as Romantic Symbol". *Comparative Literature Studies* 2 (1) (1965): 41-58.
- Wilson, Daniel: "Science, Natural Law, and Unwitting Sibling Incest in Eighteenth-Century Literature". *Studies in Eighteenth-Century Culture* 13 (1984): 249-270.